

עורכים: עוזי רבי, טלי טוני מרקו

כרך 11, גיליון מס' 1, 12 בינואר 2021

"האביב האלג'יראי" - מחאת אל-חראפ אל-שעבי בפרספקטיבה היסטורית

אילת לוי*

ב-1 בנובמבר 2020 התקיים באלג'יריה משאל עם בשאלת החוקה המחודשת, הכוללת תיקונים שונים, ובהם בין היתר, חירויות יסוד כגון חופש הביטוי וחופש ההתארגנות. החוקה המחודשת נועדה מבחינתו של הממסד "להכשיר" את בניינה של אלג'יריה חדשה" ולתת מענה ל"רצון העם", כפי שבא לידי ביטוי ב"תנועה העממית האוטנטית והמבורכת", כך לשון החוקה.¹ "התנועה העממית" או **אל-חראפ אל-שעבי**, הוא שמה של מחאת ההמונים הגדולה ביותר בתולדותיה של אלג'יריה, אשר החלה בראשית 2019 וגרמה להדחתו של נשיא אלג'יריה בשני העשורים האחרונים, עבד אל-עזיז בותפליקה.² אולם יותר מכל, הובילה מחאה זו להתערורות בקרב הציבור האלג'יראי, שלאחר שנים רבות שבהן נמנע מיציאה המונית לרחובות, שב לדרוש את שינוי כללי המשחק הפוליטי בארצו.

שיעורי ההצבעה במשאל העם היו הנמוכים ביותר בהיסטוריה של אלג'יריה (כ-23% בלבד), ולדעת פרשנים, יש בכך כדי להעיד כי האלג'יראים אינם מעוניינים עוד בהבטחות לרפורמות "על הנייר" ואינם נותנים אמון בממסד הקיים - מערכת פוליטית הנשלטת על ידי הצבא וכוחות

* אילת לוי היא דוקטורנטית בבית הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב, חוקרת במרכז המחקר של משרד החוץ ועמיתת מחקר ב"פורום לחשיבה אזורית", העוסקת במחקר מדיני, חברתי ותרבותי על מדינות צפון-אפריקה והעולם הערבי. מאמר זה מבטא את עמדתה בלבד.

¹ Dalia Ghanem, "['New Algeria,' Same as the Old Algeria](#)", *Diwan*, Carnegie Middle East Center, November 6, 2020, accessed at December 24, 2020.

² נור אלדין בכיס, "[שנה לפרוץ התנועה העממית האלג'יראית, מהן התוצאות ומהו האופק?](#)" [בערבית], **אל-ג'זירה**, 20 בפברואר 2020, נצפה ב-24 בדצמבר 2020.

הביטחון.³ מאמר זה מבקש לבחון את מאפייניה הייחודיים של תנועת המחאה האלג'יראית בפרספקטיבה היסטורית, להציב את תנועת המחאה בהשוואה לתופעות דומות במרחב הערבי, ולאמוד את השלכותיו של משבר הקורונה העולמי על תנועת המחאה. ראוי לציין כי בעיצומו של משבר הקורונה הושעו מפגני מחאת ההמונים באלג'יריה, מה שמן הסתם הווה אתגר נוסף בדרכה של תנועת המחאה.⁴

המחאה האלג'יראית החלה ב-22 בפברואר 2019 כתגובה ישירה להכרזתו של הנשיא בותפליקה, בן ה-82, על מועמדותו לכהונת נשיאות נוספת בבחירות שאמורות היו להתקיים חודשיים לאחר מכן. זאת, על אף מצבו הבריאותי הרעוע, אשר הלך והדרדר מאז לקה בשבץ מוחי ב-2013. הסיסמא המרכזית של המחאה בראשית דרכה הייתה, אם כן, "לא לכהונת נשיאות חמישית" (לא לל-עהדה ח'אמסה).⁵ בותפליקה הוצג בשלטי המחאה כנשיא בלתי מתפקד, שמרבה להיעדר מן המדינה לצורך טיפולים רפואיים באירופה וכמעט שאינו נראה בציבור. תחילה העניק לו הצבא גיבוי, אך לאחר כחודש של מחאה, כשברור היה שהציבור לא יהיה מוכן עוד לראותו ממשיך בתפקידו, קרא מפקד הצבא דאז, אחמד קאא'ד צאלח, להתחיל בהליך חוקתי להדחתו, ובראשית אפריל הכריז בותפליקה על התפטרותו.

אלא שהתפטרות הנשיא לא הובילה להפסקת המחאה, ומנקודה זו, דרשו המפגינים ביתר שאת את סילוקה של "המערכת כולה" (*Systeme Dégage*),⁶ קרי את פירוק הממשלה שכינה תחת בותפליקה, הרחקת בני משפחתו ואנשי עסקים מקורבים שצברו כוח רב, וכן את סילוקם של מנהיגי הצבא וכוחות הביטחון רבי השפעה, המכונים "הכוח" (*Le Pouvoir*). לדעת פרשנים, גורמי הכוח הללו, המנהלים את המדינה הלכה למעשה גם אם מאחורי הקלעים, פעלו על מנת להכיל את המחאה, תוך שימור השיטה הקיימת, על ידי מינוי נשיא חדש מטעמם. בחירות חדשות לנשיאות התקיימו בסופו של דבר בדצמבר 2019, ולמרות שיעורי ההשתתפות הנמוכים (41%), נבחר נשיא חדש, ראש הממשלה לשעבר, עבד אל-מג'יד תבון.⁷

תבון, בן ה-75, נחשב יריב של בותפליקה וזוהה עם מפקד הצבא הוותיק, צאלח, שלדעת רבים הפך לאיש החזק באלג'יריה. אולם, כשבוע לאחר הבחירות מצא צאלח את מותו במפתיע כתוצאה

³ Tin Hinane El Kadi, "[Algeria: When Boycott is the Best Way to Participate](#)", Chatham House, November 9, 2020, accessed at December 24, 2020.

⁴ Dris Nouri, "[The Future of the Algerian Hirak Following the COVID-19 Pandemic](#)", Arab Reform Initiative, April 7, 2020, accessed at December 24, 2020.

⁵ @Non5emboutef, Facebook.com, Last accessed at December 24, 2020.

⁶ ראו קליפ לשיר מחאה בשם זה של הזמר האלג'יראי אמין שיבאן. "[Systeme Dégage](#)" [סרטון יו-טיוב בערבית], 1 באוגוסט 2019, נצפה ב-24 בדצמבר 2020.

⁷ און דגן, "[אלג'יריה: נשיא חדש, זמירות ישנות](#)", הפורום לחשיבה אזוירית, 24 במאי 2020, נצפה ב-24 בדצמבר 2020.

מהתקף לב. כיום, כשנה לאחר כניסתו לארמון הנשיאות, נושא תבון את נגיף הקורונה, וכמו קודמו בתפקיד הוא אושפז תקופה ממושכת מחוץ למדינה שבמהלכה כמעט ולא נחשף לעיני התקשורת. הציבור האלגייראי, מצדו, שב והעלה ברשתות החברתיות את אותן התהיות שהעלה קודם לכן: היכן הנשיא? האם הוא כשיר לתפקידו? ומי בעצם מנהל את ענייני המדינה?⁸ מעל לכל, ניכר כי המאפיין המרכזי של ההנהגה האלגייראית לא השתנה, ולמרות חילופי הגברי הפרסונאליים, הן בצבא והן בזירה הפוליטית, בקצה הפירמידה שוב ניצבים אישים מבוגרים מאד, שעל פי פרשנים רבים יכולת המשילות שלהם מוטלת בספק. גילם של המנהיגים הללו, יש להדגיש, עומד בניגוד גמור לגילה של מרבית אוכלוסיית המדינה, ששבעים אחוזים מאזרחיה בני פחות משלושים.

כאן המקום לשאול כיצד זה שצעירי אלג'יריה לא התקוממו על המצב בארצם עוד קודם לכן, במסגרת אירועי "האביב הערבי" ב-2011? לכך יש מספר סיבות, המסבירות במידה רבה גם את מאפייניה הייחודיים של המחאה הנוכחית. בראשית העשור הייתה אלג'יריה בעיצומו של תהליך שיקום חברתי, כלכלי וביטחוני, אשר יוחס במידה רבה למנהיגותו של בותפליקה, שנהנה מאהדה מסוימת בציבור. למעשה, רק לאחר מספר שנים, בעקבות הדרדרות מצבו הבריאותי, הלגיטימציה לשלטונו הלכה ונשחקה. בנוסף, מחירי הנפט הגבוהים שמהם נהנתה אז אלג'יריה איפשרו למשטר "לקנות שקט תעשייתי", ולהכיל את "מחאת השמן והסוכר", שפרצה באותה עת על רקע עליית מחירים וניסיון לביטול סובסידיות על מוצרי יסוד.⁹

אולם מעבר לכך, אלג'יריה כבר חוותה בעברה הקרוב תהליך דומה של מחאת המונים שהובילה לשינוי פוליטי. "מחאת הלחם" שפרצה ב-1988 על רקע חברתי-כלכלי הובילה ליצירת לחץ על הממשל שנאלץ, לראשונה בתולדות אלג'יריה, לפתוח את המערכת הפוליטית ולהכריז על קיומן של בחירות רב-מפלגתיות. אולם, זכייתה של מפלגת FIS, חזית ההצלה האסלאמית, בבחירות שנערכו ב-1991 הובילה לכך שהצבא מנע את עלייתה לשלטון והמדינה כולה הדרדרה למלחמת אזרחים קשה לאורך שנות התשעים.¹⁰ הזיכרון הטראומטי של המלחמה, בה נהרגו כ-200,000 בני אדם, נצרב בזיכרון הציבורי ורבים מקרב הציבור חששו ב-2011 ממחאה שעלולה לייצר מלחמת אזרחים אסונית נוספת. לעומת זאת, ב-2019 מאורעות מלחמת האזרחים היו עמומים יותר, בעיקר בקרב

⁸ יונס בורנאן, "##היכן הנשיא?.. האשטג המעורר מחלוקת באלג'יריה בנוגע לבריאותו של תבון" [בערבית], אל-עין, 28 בנובמבר 2020, נצפה ב-24 בדצמבר 2020.

⁹ "הממשלה תפחית את מחירי השמן והסוכר בניסיון להכיל את התסיסה" [בערבית], France24, 8 בינואר 2011, נצפה ב-24 בדצמבר 2020.

¹⁰ גדעון גרא, "אלג'יריה: מהתערערות המדינה להשתקמותה", בתוך תמר יגנס (עורכת), לכידות המדינה הערבית במבחן (תל אביב: מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, 2006), עמ' 89-97.

הדור הצעיר. יחד עם זאת, נראה כי ציבור המוחים, ובמידה רבה גם הממסד, ביקשו להפיק לקחים מן העבר ולהימנע מזליגה לאלימות.

משום כך, אחד ממאפייניה המרכזיים והייחודיים של המחאה, וודאי בהשוואה למחאות אחרות במרחב, הוא התנהלותה בדרכי שלום ("סלמייה, סלמייה", כפי שנכתב על שלטי מחאה רבים). התנהלות זו אף זיכתה את המחאה בכינוי "מהפכת החיוך" (ת'ורת אל-אבתסאמה).¹¹ כך למשל, המוחים הקפידו לנקות את הרחובות במהלך ההפגנות מתוך מודעות לאיכות הסביבה, ומתוך רצון לצמצם את הפגיעה בחיי היום יום של הציבור הרחב. כמו כן, הביעו המוחים אמפטיה כלפי השוטרים שנכחו בהפגנות, ולעיתים אף חילקו להם פרחים. כוחות הביטחון, מצדם, הפגינו מידה רבה של ריסון ונמנעו מדיכוי חריף של מפגני המחאה השונים. על פי פרשנויות שונות, יתכן כי הייתה זו "הוראה מגבוה", אך לא מן הנמנע כי רבים מקרבם חשו הזדהות עם המחאה והתנגדו לדיכוייה.

מאפיין בולט נוסף של התנועה העממית הוא היעדרה של הנהגה ומטרות מוגדרות. מדובר במחאה חוצת מגזרים, אזורים גיאוגרפיים ואידיאולוגיות פוליטיות.¹² מספר פעילי זכויות אדם ועיתונאים שנעצרו לאחרונה על ידי הרשויות נחשבים אמנם ל"פנים" של המחאה, אך אינם מתיימרים להיות נציגיה או דובריה. מרבית המפגינים הם צעירים, בעיקר סטודנטים, כאשר גם ארגונים אזרחיים ואיגודי עובדים עצמאיים (מורים, עורכי דין וכיוצא בזה) מעורבים בהפגנות. אולם, ההפגנות נעדרות ארגון מובהק או היררכיה, ומפלגות האופוזיציה, הן משמאל והן האסלאמיות, אינן מהוות גורם משמעותי במסגרתן. נראה כי הסיבה לכך היא חוסר האמון והייאוש שחשים האלג'יראים ביחס לאידיאולוגיות הפוליטיות הללו שהכזיבו בעבר, וכן החשש מכך שקיומה של הנהגה מסודרת יאפשר לממסד לנקוט בשיטות שונות של קואופטציה, שיובילו בסופו של דבר לנטרול המחאה.¹³

היעדר קו אידיאולוגי מובחן ל"חראפ" בהחלט איפשר לתנועת המחאה לפתח בסיס תמיכה רחב, שנשען על מכנה משותף בדמות דגל הלאום. כאמור לעיל, צעירים מהווים את עיקר המפגינים בה, אך גם משפחות שלמות, הורים וילדים, נראו ברחובות; הפגנות מרכזיות התקיימו מדי יום שישי בבירה אלג'יר, אך גם בערים נוספות ובמחוזות שונים של המדינה; נשים רבות לוקחות חלק

¹¹ דניאל זיסנוויץ, "מהפכת החיוך" באלג'יריה - מה קרה? מה הלאה?"; הפורום לחשיבה אזורתית, 30 באפריל 2019, נצפה ב-25 בדצמבר 2020.

¹² Dris Nouri, "The Future of the Algerian Hirak Following the COVID-19 Pandemic", Arab Reform Initiative, April 7, 2020, p.7.

¹³ Amel Boubekeur, "Demonstration effects: How the Hirak protest movement is reshaping Algerian politics", European Council on Foreign Relations, February 27 2020, Accessed at December 24, 2020.

במחאה לצד הגברים, תוך הצגת דרישות לשיפור מעמדן לצד דרישות כלליות; מפגינים בעלי אוריינטציה חילונית נראו בה לצד מפגינים בעלי אוריינטציה אסלאמית, וכן מפגינים המייצגים את המיעוט הברברי/אמאזיע'י, החותר להכרה בתרבותו ובלשונו, כפי שבא לידי ביטוי בדגלי התנועה האמאזיע'ית שהונפו בהפגנות רבות לצד דגלי הלאום. האמאזיע'ים, יש להזכיר, היו הראשונים להוביל מחאה נרחבת נגד הממסד ב-1980, אשר זכתה לכינוי "האביב הברברי", ובשנים האחרונות חל שיפור הדרגתי במעמדם.¹⁴

הסיסמאות והקריאות של המוחים השונים במסגרת החראפ, הן ברחובות והן ברשתות החברתיות, מבטאות את המכנה המשותף לכל הקבוצות הללו: התנגדות למשטר ולשיטה הפוליטית בכללותה, ומיאוס מהשחיתות הפושה בצמרת. כאמור, בלטו במיוחד הדרישות לסילוק "השיטה" או "הכוח" (*Pouvoir Dégagé*), וכן הדרישה ל"מדינה אזרחית, לא צבאית" (**דאולה מדניה מאשי עסכריה**). בנוסף, ביטויים כגון "מאפיה" ו"כנופייה" (**עצאבה**) יוחסו לגורמי מפתח במערכת הפוליטית, כמו גם לראשי הצבא וכוחות הביטחון.¹⁵ הזעם והייאוש מהמשטר באו לידי ביטוי גם בשירי מחאה רבים, המתייחסים לתופעות קשות כמו השימוש הגובר בסמים בקרב צעירים מובטלים, הכמהים להימלט מאלג'יריה אפילו באמצעות סירות מהגרים רעועות, ותוך סיכון חייהם.¹⁶

בנוסף, הסיסמאות והביטויים השונים משקפים את הקונפליקט הלשוני והזהותי שעמו מתמודדת אלג'יריה, כפי שמוכיחה הסיסמא שהפכה למזוהה ביותר עם המחאה: "יתנחאו גאע", קרי, "שיסתלקו כולם", בערבית האלג'יראית. סיסמא זו נולדה במהלך שידור חי של רשת הטלוויזיה "סקי ניוז" בערבית, כאשר עובר אורח התפרץ לדברי המגישה וקרא "יתנחאו גאע". המגישה ביקשה ממנו לדבר בערבית, כלומר בערבית ספרותית, אך הצעיר השיב לה במדוברת "אני לא יודע ערבית, אלא את הדארג'ה (הערבית הצפון-אפריקאית) שלנו".¹⁷ התבטאות זו היא עדות לכך שרבים מבני המעמד הבינוני והנמוך באלג'יריה אינם שולטים בערבית הספרותית, השפה הרשמית המזוהה עם הממסד שאותו הם מבקשים להפיל. אלא שהתמונה מסובכת אף יותר, שכן

¹⁴ Yacine Boudhane, "[What Have the Amazigh Achieved in Algeria?](#)", *Fikra Forum*, The Washington Institute for Near East Policy, October 27, 2020, accessed at December 24, 2020.

¹⁵ Frédéric Volpi, "Algeria: When Elections Hurt Democracy", *Journal of Democracy*, Volume 31, Number 2, April 2020, pp. 152-165.

¹⁶ אילת לוי, "על קורונה, כדורגל ומחאה", הפורום לחשיבה אזרחית, 6 באפריל 2020, נצפה ב-26 בדצמבר 2020.

¹⁷ Ziad Bentahar, "['Ytnahaw ga'!': Algeria's Cultural Revolution and the Role of Language in the Early Stages of the Spring 2019 Hirak](#)", *Journal of African Cultural Studies*, 2020.

גם גורמי הממסד והמעמד הבינוני-הגבוה במדינה אינם שולטים בערבית הספרותית, אלא בצרפתית. אלג'יריה, אם כן, עדיין נאבקת על גיבוש צביונה וזהותה הלאומית.

לסיכום, מחאת "אל-חראפ אל-שעבי" מצביעה על כך שלציבור האלג'יראי יש יכולת להתלכד, לצאת לרחובות, להפעיל לחץ על הממסד הקיים ולחולל שינוי פוליטי, גם אם חלקי. המחאה האלג'יראית מהווה דוגמה לכך שלא רק מניעים כלכלים-חברתיים מובילים ליציאת המונים לרחובות, אלא שלל גורמים הנוגעים לאופי המשטר. מעבר לכך, במחאה האלג'יראית, בשונה ממחאות אחרות במרחב, החוגים האסלאמיים אינם מהווים כוח מרכזי וניכר כי הן המפגינים והן הממסד למדו את לקחי העבר ונמנעים מזליגה לאלימות, לפחות לעת עתה.¹⁸

על אף זאת, חולשתה המרכזית של תנועת המחאה מתבטאת בכך שלא הצמיחה מנהיגות אלטרנטיבית ולא גיבשה מטרות מוגדרות וברורות השגה לשינוי כללי המשחק הפוליטי. מצב עניינים זה מנוצל היטב על ידי המשטר הפועל לשימור הסדר הקיים. נכון לכתובת שורות אלה, פעילות התנועה העממית מושעית נוכח משבר הקורונה. הרשויות מנצלות את ההפוגה כדי לעצור פעילים ועיתונאים בולטים ויתכן שהמחאה תתקשה לחדש את פעילותה בקרוב, ותדעך לחלוטין. מנגד, החרפת המצוקות הכלכליות כתוצאה ממשבר הקורונה עשויה להאיץ את התחדשותה ביתר שאת בתום המשבר הבריאותי.

כל הזכויות שמורות למרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב. ניתן לעשות שימוש לא מסחרי בתכנים תוך ציון שמו של הכותב ומרכז משה דיין באוניברסיטת תל-אביב, בתוספת סימוכין וקישור למקור באתר של מרכז משה דיין, <https://dayan.org/he>.

¹⁸ " [Algeria: Easing the Lockdown for the Hirak?](https://dayan.org/he)", International Crisis Group, July 27, 2020, accessed at December 24, 2020.